

УДК (UDC) 373.014 (477) (091) «1991/2009»
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.1\(37\).577](https://doi.org/10.33782/eminak2022.1(37).577)

Historical Education in Discourse of Ukraine State Policy Evolution, End of the 20th – the beginning of the 21st century

*Natalia Ignatenko*¹, *Mykola Moskalyuk*²

Ternopil V. Hnatiuk National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine)

¹ e-mail: ignatenko1707@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

² e-mail: moskalyuk.mykola@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4122-5834>

ABSTRACT

The purpose of the proposed research is to study the genesis of national historical education in the discourse of the evolution of the state policy of Ukraine at the turn of the 20th – 21st centuries.

The scientific novelty. Based on the achievements of modern historical science, the periodization of the organization of historical education in Ukraine is defined and substantiated, and a historical-retrospective analysis of the peculiarities of its development in the conditions of modern state formation is carried out.

Conclusions. The conducted historical and retrospective analysis makes it possible to characterize the policy in the field of historical education at the turn of the 20th – 21st centuries as a multi-vector subsystem of the national policy. Developing within five stages (I – 1991 – 1996; II – 1997 – 2004; III – 2005 – 2009; IV – 2010 – 2013; V – 2014 – 2010), it was implemented in two ways: attempts to 'adjust' the traditional model of education to the current conditions of the new social and cultural existence; searching for other fundamental foundations of historical education that were more appropriate for a high-tech society. Evolving from a knowledge-based to a competency-based paradigm of development, historical education in the studied period underwent changes of a transformational and, in some places, imitative nature. Both of them were reflected in educational legislation, normative legal acts, curricula, and textbooks and thus outlined the main configuration of the modern historical development of knowledge.

Along with that, the practical interests of modern state policy regarding the consolidation of Ukrainians as a political nation dictate the need for further reform of its conceptual foundations and the creation of an appropriate educational environment in which young Ukrainians would be able not only to get historical education but also to be able to apply it in practice in the process of everyday life and personal self-realization.

Keywords: education, historical education, state policy in the field of historical education, genesis of historical education, stages of development of historical education

ІСТОРИЧНА ОСВІТА У ДИСКУРСІ ЕВОЛЮЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Наталія Ігнатенко¹, Микола Москалюк²

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна)

¹ e-mail: ignatenko1707@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

² e-mail: moskalyuk.mykola@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4122-5834>

АНОТАЦІЯ

Метою пропонуваної розвідки є дослідження генезису національної історичної освіти у дискурсі еволюції державної політики України на зламі ХХ-ХХІ ст.

Наукова новизна. На основі здобутків сучасної історичної науки визначено й обґрунтовано періодизацію формування історичної освіти в Україні та здійснено історико-ретроспективний аналіз особливостей її розвитку в умовах сучасного державотворення.

Висновки. Проведений історико-ретроспективний аналіз дозволив охарактеризувати політику в галузі історичної освіти на зламі ХХ-ХХІ ст. як багатовекторну підсистему загальнодержавної політики. Розвиваючись у межах п'яти етапів (I – 1991-1996 рр.; II – 1997-2004 рр.; III – 2005-2009 рр.; IV – 2010-2013 рр.; V – 2014-2010 рр.), вона реалізовувалася у двох напрямках: спробах «підлаштувати» традиційну модель освіти до нових умов нового соціокультурного буття; пошуках інших, більш відповідних високотехнологічному суспільству фундаментальних основ історичної освіти. Еволюціонуючи від знаннієвої до компетентнісної парадигми розвитку, історична освіта досліджуваного періоду зазнавала змін як трансформаційного, так, подекуди, й імітаційного характеру. Усі вони знайшли відображення в освітньому законодавстві, нормативно-правових актах, навчальних програмах і підручниках, й у такий спосіб окреслили основні контури сучасного історичного пізнання.

Поряд із тим, практичні інтереси сучасної державної політики щодо консолідації українців як політичної нації, диктують потребу у подальшому реформуванні її концептуальних засад і створення відповідного навчального середовища, в умовах якого молоді українці зможуть не лише оволодіти історичним знанням, а й здатностями застосувати його на практиці – у процесі повсякденного життя й особистісної самореалізації.

Ключові слова: освіта, історична освіта, державна політики в галузі історичної освіти, генеза історичної освіти, етапи розвитку історичної освіти

Глобалізація та її наслідки активізують розширення простору для усвідомлення людиною обмеженості сцієнтистсько-раціоналістичної освітньої парадигми й осмислення освіти як результату формування інформаційного суспільства. Освітнє середовище набуває при цьому принципово відкритого, динамічного характеру, що зумовлює потребу в його удосконаленні. У такий момент суспільного розвитку, – на думку О. Марченко¹, – особливо активізується пошук або нових способів вирішення «старих» завдань, але вже у нових умовах, або нових фундаментальних

¹ Марченко О.В. Методологічні стратегії дослідження освітнього простору: монографія. Дніпропетровськ: Інновація, 2012. С. 15.

основ освіти. У цьому сенсі осмислення феномену освіти вимагає наукового обґрунтування стратегічних механізмів і тактичних засобів реалізації соціокультурних змін, під впливом яких вона розвивається/деградує, видозмінюється/перебуває у стані стагнації, набуває/не набуває нових функцій, характеристик, значень і можливостей впливати на тенденції розвитку науки, культури, ідеології й інших сфер буття.

Певний час пріоритет у поясненні причин і механізмів трансформації суспільства віддавався економічним і технологічним чинникам². Та на зламі ХХ-ХХІ ст. ситуація змінилася. В умовах глобалізації суспільство, як цілісний і взаємопов'язаний світ, у повній мірі відчуло на собі дію характерного для неї феномену суперечливої дуальності цивілізаційних змін, які спонукаючи появу у націй тенденцій до загальносвітової уніфікації, одночасно породжували прагнення до збереження власної етнокультурної ідентичності³. За таких обставин, формування нового соціогуманітарного дискурсу, здатного створити своєрідну інтелектуальну опозицію щодо утверджених за роки радянзації у свідомості громадян особливостей політичної культури та менталітету⁴, не могло б реалізуватися в Україні без «редефініції старої та творення нової української ідентичності»⁵. Особливе значення у цьому процесі відводилося формуванню нової парадигми історичної освіти, яка з категорії знання, повинна була перейти в категорію буття та набути здатності впливати на розвиток суспільства, перетворюючи існування людей на відкриту соціальну систему з властивими їй глобальними викликами й усвідомленням пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими.

Спроби теоретичного осмислення місця та ролі історичної освіти у системі вітчизняного державотворення кінця ХХ – початку ХХІ ст. знайшли своє відображення у низці міждисциплінарних досліджень, які умовно можна об'єднати за трьома змістовими напрямками:

- ❖ наукові роботи присвячені формуванню теоретичних аспектів історичної науки та розробці концептуальних засад українського ганд-нарративу Я. Верменич⁶, С. Ганаби⁷, Л. Зашкільняка⁸, Г. Касьянова⁹, П. Магочія¹⁰,

² Поліщук Ю. Соціокультурні трансформації в сучасній Україні як об'єкт дослідження вітчизняних науковців // Наукові записки Інституту політичних і етно-національних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2016. № 2. С. 4.

³ Веремієнко Т. Соціокультурна динаміка в процесі глобальних трансформацій // Міжнародна економічна політика. 2008. Вип. 1-2. С. 152-156.

⁴ Поцелуйко А.О. Особливості структурування образу України в суспільно-політичному та соціокультурному дискурсі // Грані соціології. 2015. № 10. С. 125-130.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. Київ: Генеза, 1998. С. 112.

⁶ Верменич Я.В. Локально-регіональні рівні вітчизняного нарративу // Український історичний журнал. 2013. № 5. С. 4.

⁷ Ганаба С. Аксиологічні пріоритети історичної освіти // Проблеми дидактики історії. 2016. Вип. 7. С. 19-27.

⁸ Зашкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2009. № 15. С. 13-29.

⁹ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України// Український історичний журнал. 2012. Вип. 6. С. 4-12.

¹⁰ Магочій П. Конструювання чи деконструкція: як повинна виглядати «майбутня історія України»? // Український історичний журнал. 2013. № 4. С. 4-7.

С. Плохія¹¹, І. Селищевої¹², О. Толочка¹³ й ін.;

- ❖ дослідження генези історичної освіти в Україні Н. Коритнікової¹⁴, С. Кульчицького¹⁵, О. Тимченка¹⁶, Л. Чупрія¹⁷, Н. Яковенко¹⁸ й ін.;
- ❖ теоретико-методологічні дослідження трансформаційних процесів в історичній освіті К. Баханова¹⁹, К. Галагера²⁰, А. Зякун²¹, О. Пометун²², О. Удода²³ й ін.

Особливої науково-теоретичної ваги та практичного значення у контексті нашого дослідження набувають праці присвячені аналізу перспектив розвитку історичної освіти як складової державної політики України. Серед них виділимо дослідження П. Вербицької²⁴, І. Гирича²⁵, Ю. Добролюбської²⁶, П. Кравченка²⁷, О. Сахновського²⁸, І. Селищевої²⁹, Л. Чупрія³⁰ й ін.

Як бачимо, історіографія запропонованої наукової теми доволі розлога, при

¹¹ Плохій С.М. Якої історії потребує сучасна Україна? // Український історичний журнал. 2013. Вип. 3. С. 4-12.

¹² Селищева І. Роль історичної освіти у формуванні національної свідомості // Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2016. № 2. С. 60-65.

¹³ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національні історії...

¹⁴ Корытнікова Н.В. Школьное историческое образование: миссия, компетенции, толерантность // Методичний вісник історичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2012. № 10. С. 56-72.

¹⁵ Кульчицький С. Вітчизняна історія в школах і вузах України: останнє десятиріччя. Семінар (Київ, 3 жовтня 2002). С. 5-12. ULR: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/2002_10_03.pdf

¹⁶ Томаченко О.В. Політика України у галузі шкільної історичної освіти (1991-2009 рр.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. 285 с.

¹⁷ Чупрій Л. Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті // Політичний менеджмент. 2011. № 4. С. 18-26.

¹⁸ Яковенко Н. Нариси кризової історіографії // Критика. 2006. № 1-2. С. 23-27.

¹⁹ Баханов К.О. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2005. 326 с.

²⁰ Галагера К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості. Київ: Право, 1998. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1179660969>

²¹ Зякун А.І. Формування національної концепції шкільної історичної освіти в перше десятиліття незалежності України // Сумська старовина. 2005. № 16-17. С. 133-144.

²² Пометун О. Державний стандарт та навчальна програма з історії як відображення новітніх тенденцій у розвитку шкільної історичної освіти // Історія та суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. 2012. № 5-6. С. 3-15.

²³ Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (до 80-річчя Інституту історії України). Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2016. С. 49.

²⁴ Вербицька П. Завдання історичної освіти у вимірі сучасних інтеграційних процесів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. 2013. № 752. С. 194-199.

²⁵ Гирич І. Українська історична освіта на початку XXI ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння «чужого як свого» // Історія в школах України. 2009. № 5. С. 3-7.

²⁶ Добролюбська Ю.А. Історична освіта та синтетичні тенденції філософії історії // Перспективи. 2014. № 3. С. 33-38.

²⁷ Кравченко П. Ідентичність та національна історична освіта // Філософські обрії. 2017. № 38. С. 30-40.

²⁸ Сахновський О. Європейський вимір історичної освіти в Україні: виклики та перспективи // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Вип. 2, Ч. 1. С. 247-251.

²⁹ Селищева І. Соціокультурний вплив на розвиток історичної освіти в Україні // Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 30. Т. 4. С. 198-203.

³⁰ Чупрій Л. Історична освіта в Україні...

цьому в її інформаційному полі ще залишаються змістові напрямки, які вимагають поглиблення та переосмислення з урахуванням соціокультурних трансформацій сьогодення. Зокрема, малодослідженою є проблема взаємозумовленості соціокультурного розвитку держави та історичної освіти у ній, історико-ретроспективний аналіз якої у такому формулюванні буде наведений вперше.

Результати проведеного нами дослідження дозволяють стверджувати, що за своїм змістом освіта є рухомим соціальним феноменом, що повсякчас реагує на суспільні реалії та перспективи розвитку людства. Проте динаміка її змін керується радше внутрішніми, ніж зовнішніми факторами. Перебуваючи під впливом традиції й усталеності, темпи модернізації змістової складової освітнього процесу не завжди відповідають темпам наукового поступу, що часто призводить до невідповідності раціональної складової освіти цивілізаційним викликам і соціальним вимогам до неї. Як наслідок, у постіндустріальну епоху другої половини ХХ ст., між системою освіти та новими умовами життя виникає розрив, який сучасний англійський учений Ф. Кумбс пояснює як кризу невідповідності змісту освіти потребам суспільства.

В якості складової державної політики України загалом, і державної політики України у галузі освіти зокрема, історична освіта у своєму розвитку та трансформаціях повсякчас орієнтована на динаміку соціокультурних перетворень у державі, інтенсивність яких значною мірою залежала від рівня розвитку економіки та культури суспільства, його стратифікації, менталітету, тощо. Це дає підстави стверджувати, що стратегія її трансформацій, їх якість та ефективність цілковито залежить від розвитку суспільства на рівні взаємодії «індивід – соціум – держава».

Зв'язок між соціокультурною динамікою розвитку суспільства та державною політикою у галузі освіти найкраще простежується через призму гуманітарних ініціатив інститутів влади, які у сучасній історіографії зазвичай характеризуються у межах п'яти історичних періодів (I – 1991-1996 рр.; II – 1997-2004 рр.; III – 2005-2009 рр.; IV – 2010-2013 рр.; V – 2014-2020 рр.), які, на думку Н. Ігнатенко, «ідеологічно відповідають етапам становлення української державності кінця ХХ – поч. ХХІ ст. і є своєрідною моделлю практичного впровадження певного набору ідеологічних принципів реформаторів освіти у повсякденні політичні дії та свідченням того як соціокультурні концепти впливають на динаміку освітніх змін чи трансформацій»³¹.

Проте, на концептуалізацію історичної освіти значною мірою впливають і ключові тенденції розвитку історичної науки, поява яких не завжди відповідає етапам становлення державної освітньої політики. Як наслідок, розвиток історичної освіти на певних етапах свого поступу виходить за рамки усталених хронологічних рамок, концептуалізуючись при цьому, навколо певної галузевої проблеми (як-то, плюралізм наявних методологій, відсутність історичної періодизації, створення Концепції історичної освіти і т.д.), яка корегує/спотворює об'єктивну реконструкцію її змістової чи процесуальної частини та потребує додаткового аналізу.

Приміром, ведучи мову про генезу державної політики незалежної України,

³¹ Ігнатенко Н., Москалюк М., Костюк Л. Історико-ретроспективний аналіз державної освітньої політики в Україні (1991-2020 рр.) // Український історичний журнал. 2022. № 2. С. 203. DOI: 10.15407/uhj2022.02.203

дослідники здебільшого апелюють до 1991 р., як висхідної точки новітнього періоду державотворення з усіма властивими йому процесами й атрибутами. Однак при побудові хронології розвитку української історичної освіти даного періоду, ця дата, як нижня межа дослідження коригуватиметься, адже, як слушно зауважив О. Удод, «переосмислення історичного минулого, відхід від формаційного і класового підходу, плюралізм ідеологій – все це розпочалося в Україні ще з кінця 1980-х рр., а проголошення незалежності прискорило ці важливі для науки і дидактики процеси»³².

Вирішальне значення на цьому етапі мала переоцінка основних подій радянського минулого, що розпочалася в СРСР під впливом горбачовської політики «перебудови» і гласності та супроводжувалася оприлюдненням раніше заборонених історичних джерел і наукових праць. Можливість працювати над «білими плямами» послужила історикам, за висловом С. Кульчицького, за своєрідний допінг, що з одного боку актуалізував інтерес до національної історії, а з іншого – зумовив проблему її інтерпретації. «У ситуації, що склалася, – пише дослідник, – вчені вели себе по-різному. Одні закапсулювалися у методологічних підходах, засвоєних в радянські часи». Іншим (які наважилися відмовитися від марксистко-ленінської ідеології) – «довелося заперечувати значну частину власного наукового доробку... і звертатися до опанування світової методологічної спадщини..., яка суперечила штучним конструкціям марксизму-ленізму, і тому була недоступною для радянських читачів»³³. Тож проблеми української історії опинилися в епіцентрі ідеологічної та політичної боротьби між національно-визвольними і проімперськими силами, наслідком якої стала потужна галузева криза, яка позначилася на розвитку не лише історичної науки, а й історичної освіти.

Стагнаційні процеси в галузі були зумовлені кількома аспектами внутрішньої політики радянської держави:

- ❖ негласною забороною для вивчення та популяризації цілого пласту напрямів і періодів історії України, як-то: політичної історії України (на зміну якій прийшло однобічне тлумачення соціальних рухів робітників і селян); історії формування української державності; історії козацтва; історії діяльності українських політичних партій та організацій дожовтневого періоду і 1917-1920 рр.; голодомор 1932-1933 рр.; історії колективізації та тотального знищення «ворогів народу» тощо;
- ❖ засиллям «наукових досліджень» про побудову «розвинутого соціалізму» та його перемогу у світі на фоні тотального витіснення із планів науково-дослідних робіт тем присвячених новітньому періоду вітчизняної історії, що призвело до зниження якості роботи викладачів і професійного рівня підготовки студентів-істориків;
- ❖ знеціненню української історії, яка у більшості ЗВО навіть викладалася російською мовою, а у закладах середньої освіти вивчалась епізодично в контексті історії СРСР. Формально історія України була представлена у навчальному процесі. Існували підручники В. Дядиченка з середньовічної історії, Г. Сергієнка і В. Смоля – з нової історії і В. Спицького – з новітньої

³² Удод О. Українська історична дидактика... С. 49.

³³ Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989-1991 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2000. № 5. С. 131-132.

історії України. Однак у навчальних програмах історія України розглядалася як додатковий предмет – історичне краєзнавство.

Як наслідок, навіть у 1987 р., коли радянська держава уже стояла на порозі «перебудови», відзначення 70-річчя жовтневої революції в Києві проходило за традиційною радянській системі схемою, складовою якої була публікація ідеологічних книг на кшталт «Великий Жовтень і Україна», «Історіографія Великої Жовтневої революції на Україні», «Жовтень і громадянська війна в Україні: сторінки історії» й ін. І лише в кінці 1987 р. під впливом ювілейної доповіді М. Горбачова³⁴, керівники КПУ почали усвідомлювати, що сталінська заборона на інформацію віджила себе, а вихід української історії на вістря суспільно-політичної трансформацій – це невіддалена перспектива, а реальність.

У 1988 р. В. Щербицький виступає за необхідність активізувати суспільствознавчі дослідження, розширити доступ до архівних джерел, видати та перевидати джерела і творчу спадщину українських істориків, виділити курс історії Української РСР у середній школі та професійно-технічних училищах в окремий предмет, збільшити кількість шкіл з поглибленим вивченням історії та суспільствознавства, запровадити курси історії України у вищих навчальних закладах і технікумах, організувати підготовку у провідних університетах фахівців з історії України та розробити і видати нові підручники, хрестоматії та книги для читання з вітчизняної історії, у тому числі з історії рідного краю³⁵. Прагнучи утримати за собою важелі управління суспільством, ЦК КПУ в 1989 р. ініціює створення «Республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР на 1991-2000 рр.», яка стає «першою спробою комплексного вивчення і висвітлення всіх періодів і проблем історії українського народу з найдавніших часів до наших днів»³⁶.

Керуючись тим, що в основу роботи «Республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР на 1991-2000 рр.» було покладено державну стратегію всебічної та глибокої наукової розробки найактуальніших і недостатньо досліджених проблем історії України шляхом підготовки індивідуальних монографій, збірників документів, науково-популярних видань, узагальнюючих колективних досліджень, які, окрім розкриття наукового потенціалу нації, повинні були стати, також, основою для формування змістової складової модернізованої історичної освіти, можемо вважати рік її затвердження (1989 р.) початком утвердження історичної науки й освіти як складових державної політики в Україні.

Таким чином, якщо перший етап (1991-1996 рр.) згаданої вище періодизації формування державної освітньої політики в Україні, загалом для освіти став знаковими, адже дозволив створити інституційно-правову основу для модернізації освітнього середовища у новоствореній незалежній державі, то для державної політики в галузі історичної освіти – найбільш кризовим, адже за відсутності концептуального бачення історії України, вітчизняні історики, були просто неспроможні задовольняти ні величезний суспільний інтерес до історії, ні

³⁴ Горбачов М.С. Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу. Київ: Політвидав України, 1988. 271 с.

³⁵ Кульчицький С. Вітчизняна історія в школах... С. 6.

³⁶ Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР // Український історичний журнал. 1990. № 11. С. 3.

потребу школи у новій національній історії. До того ж, «при зіткненні інтересів ідеологічної боротьби з державними інтересами пріоритет, як правило, отримували останні»³⁷. Як наслідок, випускники історичних факультетів, яких, за підрахунком В. Маслійчука та А. Портнова³⁸, в Українській РСР на 1990 р. налічувалося більше двадцяти, знаходили себе радше у роботі в партійних установах і структурах держбезпеки, ніж у науковій сфері діяльності. В результаті, якщо, приміром, для фізиків наукові дослідження мали перевагу над партійними, то в істориків вони з ними ототожнювалися.

На 1985 р. в СРСР налічувалося 11 500 професійних істориків партії (з них 550 докторів наук). В Україні працювали близько 1 600 істориків партії (з них 100 докторів). У середньому по Союзу щорічно виходили понад півтора мільйона назв книг, брошур і статей з історії партії; захищалися більш 300 кандидатських і 30 докторських дисертацій (з яких майже половина стосувалися періоду «розвинутого соціалізму»)»³⁹ й усім їм у перші роки незалежності доводилося робити вибір: «закапсулюватися у методологічних підходах засвоєних в радянські часи», чи заперечивши левову частку власного наукового доробку, відступати від методологічного «гібриду поверхнево засвоєного марксизму із застарілим позитивізмом» і шукати своє місце у новій «антропологічно орієнтованій історії, у центр уваги якої ставала людина в усіх її життєвих проявах»⁴⁰.

Прикметно, що державна політика кінця ХХ ст. вимагала від істориків не так наукового, як інформаційного матеріалу. Це призвело до того, що розкриття «білих плям» в історії та вирішення проблеми її методологічного інструментарію найчастіше відкладалися ними на потім, або замінювалися декларативними заявами про вироблення позитивістських підходів до трансформації радянських стандартів написання історичних праць у методологію національної історії. Та насправді, більшість українських учених, за висловом С. Кульчицького, просто не встигала за стрімко мінливою кон'юнктурою⁴¹, тому й сприймала соціальний виклик «переписати історію» буквально, особливо не замислюючись над тим – як її переписувати⁴². Намагаючись вписати свої тексти у старі шаблони «боротьби за...», «національний рух в...», «вклад українців у...» і т.ін., вони мимохідь потрапляли у кризу вичерпання макросоціальних схем історичного процесу, котрі вже давно не задовольняють науку і науковців⁴³, а створені ними наукові праці застарівали раніше, ніж потрапляли до читачів. Тож, як це не парадоксально, але зникнення (трансформація) зовнішнього фактору розвитку науки у вигляді партійних директив і державного замовлення на ділі призвело до ще більшої демодернізації інституцій науки та її норм. Історичне знання опинилися під велетенським пресом ідеології та політики. Та на цей раз йшлося не про «радянізацію» минулого, а його «націоналізацію».

³⁷ Маслійчук В., Портнов А. Советизация исторической науки по-украински // История, историография, историки. 2012. № 3. С. 245.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Маслійчук В., Портнов А. Советизация исторической науки...

⁴⁰ Гуревич А.Я. О кризисе современной исторической науки // Вопросы истории. 1991. № 2-3. С. 24.

⁴¹ Кульчицький С.В. Історія і час. Роздуми історика // Український історичний журнал. 1992. № 4. С. 10.

⁴² Зашкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію...

⁴³ Яковенко Н. Нариси кризової історіографії...

«Переписування» історії, за твердженням Л. Зашкільняка, обернулося для історичної науки двома неочікуваними явищами. «По-перше, в пошуках схеми і концепції національної історії не знайшлося альтернативи версіям М. Грушевського та В. Липинського – історикам поч. ХХ ст., що жили і діяли у відмінних від сучасних суспільних та інтелектуальних умовах. По-друге, запропонована і, згодом реалізована версія «нормативної» історії України, або її канон, мало чим різниться від «марксистсько-ленінського» погляду на минуле України та українців; їй були властиві всі провідні риси лінійності, телеологізму, функціоналізму, закономірностей історичного процесу в тому вигляді, який ми знаходимо і у Гегеля, і у Маркса, і у радянській історіографії»⁴⁴. Відмінність між ними полягала лише у тому, «що на місце «абсолютного духу» або «прогресивного» класу та класової боротьби було поставлено націю та національну боротьбу, котра успішно і «закономірно» завершувалася на одній стадії із набуттям Україною незалежності, щоб перейти до наступної – вищої, тобто будівництва суспільства «загального благоденства».

У такому вигляді «оновлений» варіант національної історії безсумнівно не міг задовольнити суспільний запит на її пізнання. Тож, цілком закономірно, поступився місцем виданням, забороненим у радянські роки. Як наслідок, у 90-х рр. ХХ ст. величезними тиражами (в 40 тис. екземплярів і більше) були перевидані «Нариси історії українського народу» М. Грушевського, «Історія українського народу» А. Ефименка, «Історія України-Руси» М. Аркаса, «Історія України» І. Крип'якевича, «Нарис історії України» Д. Дорошенка, «Історія України» Н. Полонської-Василенко, тритомна «Історія запорозьких козаків» Д. Яворницького тощо.

Та справжнім бестселером, який витримав не одне перевидання (1991, 1992, 1993 рр.) і кілька років виконував функцію базового шкільного та вузівського підручника, стала «Україна: історія» канадського вченого О. Субтельного⁴⁵. Розмірковуючи най феноменом її популярності, О. Удод зазначає, що своєю недосконалістю дане видання послугувало стимулом для розвитку вітчизняного підручникотворення, та посприяло становленню історичної дидактики в Україні⁴⁶. Не остання роль у цьому процесі відіграв Інститут історії НАН України, науковці якого (серед яких: В. Смолій, В. Сарбей, М. Коваль, С. Кульчицький, В. Литвин, Г. Касьянов, О. Удод, О. Реєнт, С. Віднянський, І. Колесник, П. Панченко та низка інших) у співпраці з ученими Академії педагогічних наук, Міністерством освіти і науки України, вчителями та вузівськими професорами взяли за створення альтернативного покоління підручників і навчально-методичних матеріалів для закладів середньої та вищої освіти, чим визначили концептуальні засади та методологічні підходи до сучасного підручникотворення⁴⁷. Результатом їх діяльності став перший український варіант універсального підручника з історії України – «Історія України: нове бачення» за редакцією академіка НАН України В. Смолія побачив світ у 1995 р. (Т. 1)⁴⁸ і 1996 р. (Т. 2)⁴⁹. «Авторський колектив

⁴⁴ Зашкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію...

⁴⁵ Маслійчук В., Портнов А. Советизация исторической науки...

⁴⁶ Удод О. Українська історична дидактика... С. 54.

⁴⁷ Ibid. С. 51.

⁴⁸ Історія України: нове бачення: У 2-х т. / О.І. Гуржій та ін.; за заг. ред. В.А. Смолія. Київ: Вид-во «Україна», 1995. Т. 1. 350 с.

цього підручника, – згадував С.Кульчицький, – складався з багатьох вчених – спеціалістів у певному хронологічному періоді. Автори чудово знали архіви і встигли виробити концепції, що якісно відрізнялися від радянських»⁵⁰. Тож в односторонньому варіанті і під назвою «Історія України. Навчальний посібник» ця книга була тричі перевидана (1997, 2000, 2002) і не залишила підручнику О.Субтельного (цілком позбавленого архівної основи) жодних шансів на подальшу популярність.

Ще однією альтернативою більш традиційному наративу О.Субтельного стала велика, майже на 800 сторінок праця П.Магочія «Україна. Історія її земель і народів»⁵¹, опублікована у 1996 р. Характеризуючи її, С.Плохій зауважив, що П.Магочієві вдалося «написати історію України не тільки довшу, але й значно повнішу, ніж О.Субтельного, знайшовши в ній місце особам і подіям, яких у традиційному наративі не було, хоча вони вельми важливі для розуміння минулого й теперішнього України»⁵². Крім того, окремі розділи цього видання були присвячені народам Східної та Західної України, що дозволило скласти істотно багатшу мозаїку української історії та в ідеалі замінити конфронтацію різних етнічних наративів їх співіснуванням. Проте використання такого багатоетнічного підходу до української історії несло у собі загрозу зміни одного наративу іншим, покликаним утвердити домінування певної нації. І хоча Україна, зважаючи на її розташування на перехресті не лише Східної та Центральної Європи, але й Східної Європи і Балкан, Середземномор'я та євразійських степів, якнайкраще вписувалася у цю парадигму, все ж історична розмитість і фрагментованість її ідентичності спричинили на початку ХХІ ст. прецедент для дискусій на цю тему.

Таким чином, у перше десятиліття своєї незалежності, намагаючись перейти рубіж радянської методології, українська історична наука опинилася серед уламків заснованого на марксистських догмах суспільного ладу, який одночасно прагнув свободи і державності та боявся їх закономірних проявів. Криза ідентичності, поглиблена страхом самостійно поринути у бурхливий вир державотворення, змістила фокус дискусії з «націоналізації» країни у площину налагодження діалогу із сусідами. «З метою об'єктивного й неупередженого дослідження складних сторінок історії»⁵³, українська історична наука часів Л.Кучми спочатку шукала порозуміння із «західним сусідом», намагаючись, при цьому, досягти паритету у трактуванні суперечливих історичних подій спільного минулого, які можуть нести у собі загрозу погіршення стосунків із Польщею⁵⁴, а за часів В.Януковича, взагалі взялася вибудовувати спільний історичний контекст із Росією, підписавши «Угоди про першочергові заходи щодо розвитку науково-освітнього співробітництва на період 2010-2012 рр.» (17.05.2010 р.)⁵⁵.

⁴⁹ Історія України: нове бачення: У 2-х т. / В.Ф. Верстюк та ін.; за заг. ред. В.А. Смолія. Київ: Вид-во «Україна», 1996. Т. 2. 494 с.

⁵⁰ Кульчицький С. Вітчизняна історія в школах і вузах України... С. 7.

⁵¹ Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2017. 812 с

⁵² Плохій С.М. Якої історії потребує... С. 7-8.

⁵³ Чупрій Л. Історична освіта в Україні... С. 19.

⁵⁴ Удод О.А. Українсько-польська комісія експертів з питань удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії // Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2. Київ: «Наукова думка», 2019. 842 с.

⁵⁵ Про першочергові заходи з розвитку науково-освітнього співробітництва на 2010-2012 рр.: Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Російської Федерації № 643_063 від 17.05.2010 р.

З погляду науки обидві спроби були наперед провальними, адже об'єктивне висвітлення окремих тем (приміром, Полтавської битви, Конотопської битви, Переяславської Ради, визвольної боротьби ОУН-УПА, проблеми Голодомору чи геноциду українського народу тощо) вимагало сприйняття та прийняття суспільством (одночасно на національному, регіональному, локальному рівнях) болючої і не завжди приємної для політичного міфотворення історичної правди. В іншому випадку подібний «історичний компроміс» створював прецедент для внутрішнього супротиву нації, а можливо і її розколу (чого, до слова, боялись обидва згадані президенти). Тож у пору було згадати вислів Прем'єр-міністра Великої Британії У. Черчеля про те, що «Англія не має постійних ворогів чи друзів; постійними в неї є тільки національні інтереси», усвідомлення яких дозволяє вибудувати не лише міцну державу, а й надійну політику добросусідства. Однак, при наявності безлічі концептуальних підходів, осмислення національних інтересів українськими державотворцями проходило без поспіху. Підтвердженням цьому є той факт, що за період незалежності (1991-2022 рр.) жоден уряд України так і не спромігся затвердити Державну концепцію історичної освіти.

З 1991 р. навчання історії відбувалося відповідно до наказу Міністерства народної освіти України «Про викладання гуманітарних і соціально-політичних дисциплін у вищих та середніх навчальних закладах республіки». Розроблена на його підставі Концепція викладання гуманітарних і соціально-політичних дисциплін у вищих і середніх навчальних закладах Української РСР передбачала протягом 1991/92 н.р. здійснити розробку нової структури викладання гуманітарних дисциплін. Але реалізуватися цьому далекоглядному проекту так і не судилося. Зміни у викладанні історичних дисциплін проходили досить швидко, але за відсутності Концепції – хаотично. Особливо багато претензій було до курсу історії України у ЗВО. Його викладання на початку 1990-х рр., вищі навчальні заклади, як правило, доручали колишнім кафедрам історії КППС, а єдиною програмою з курсу української історії, була розроблена ще у 1980-ті рр. «Програма курсу з історії Української РСР для історичних факультетів педагогічних інститутів»⁵⁶, затверджена ще у 1982 р.

Шкільна освіта у цьому аспекті виглядала дещо краще. Починаючи з 1992 р., у галузі середньої освіти розпочалася багаторічна епопея створення та «просування» Концепції шкільної історичної освіти. В її першому варіанті⁵⁷ змістову лінію шкільної історичної освіти було радикально скеровано в бік засадничих ідей тріади формаційного, цивілізаційного та культурологічного підходів до вивчення історії людства, через призму якої історичний процес розглядався одночасно і як поступальний розвиток суспільства в цілому, і як індивідуальна траєкторія буття країн чи цивілізацій певної історичної епохи⁵⁸. У цілому, проект Концепції 1992 р. видався доволі прогресивним. Побудований на нових фактах, оцінках та інтерпретаціях, він запропонував кардинально новий погляд на історію України, що базувався, – за твердженням його авторів, – «не на догмах, а на правді життя»⁵⁹. Проте великого резонансу в середовищі педагогічної

⁵⁶ Програма курсу історії Української РСР для історичних факультетів педагогічних інститутів. Київ: Вища школа, 1982. 35 с.

⁵⁷ Зякун А.І. Формування національної концепції... С. 31.

⁵⁸ Матеріали до концепції шкільної історичної освіти... С. 1-3.

⁵⁹ Коваль М.В., Кульчицький С.В., Курносов Ю.О. Історія України. Матеріали до підручника для 10-11 кл. середніх шкіл. Київ: Райдуга. 1992. С. 3.

громадськості він не викликав і поштовхом до бурхливих дискусій не став. Зосереджений на проблемі змісту, він досить побіжно торкався форми та способів його реалізації. Тому потребував доопрацювання. Однак, за створеним на його основі проектом програми з історії України й орієнтовним тематичним плануванням курсу всесвітньої історії, вивчення історичних дисциплін у школі здійснювалося аж до 1996/97 н.р.

Протягом наступних десяти років світ побачило ще понад десятка варіантів Концепцій шкільної історично освіти. Та зміни, спричинені нестабільною політичною ситуацією у державі та прагненням політиків диктувати історикам – що і як писати, найчастіше випереджали найсміливіші наукові прогнози, змушуючи освітян навздогін модернізувати щойно модернізоване.

Останній проект «Концепції викладання історії в школі» було оприлюднено на урядовому порталі 10.02.2017 р.⁶⁰ Концептуалізуючись довкола стратегії реалізації інноваційної реформи «Нова українська школа»⁶¹ й основних тенденцій побудови європейського освітнього простору, він презентував кардинально інший погляд на модель історичної освіти в Україні. По цій причині проаналізуємо його детальніше.

Ключовою інновацією Концепції, яка повинна була задати тон перспективному розвитку освітнього процесу в галузі, став інтегрований підхід до вивчення «Історія України» та «Всесвітня історія», за яким у 10-11 кл. закладів загальної середньої освіти планувалося запровадження єдиного предмету – «Історія: Україна і світ», обсягом 3,5, або 8 академічних годин на тиждень, із 70% домінуванням історії України у змістовому компоненті курсу.

З метою апробації базових положень проекту та поступового впровадження у загальноосвітню модель визначеної у «Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»» (2016 р.) «стратегії досягнення прогресу в навчанні через формування предметних умінь і ключових компетентностей», наказом МОН України від 19.02.2021 р. № 235 було затверджено «Типову освітню програму для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти»⁶² та ініційовано створення модельних навчальних програм і підручників з історії для 5-6 і 7-9 кл.⁶³ У листі-зверненні до їх потенційних авторів/укладачів, МОН рекомендувало, керуючись Державним стандартом базової середньої освіти, дотримуватись хронологічно-тематичного принципу розподілу навчального матеріалу. Відповідно до якого вивчення історії в основній школі (9 кл.) має завершуватися історичними подіями та явищами напередодні Першої світової війни. Решта історичного матеріалу (період ХХ-ХХІ ст.)

⁶⁰ Оприлюднено нову концепцію викладання історії в школі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249732547>

⁶¹ Лілія Гриневич: курс «історія» має бути переосмислений у змісті та у способі викладання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-02-08-liliya-grinevich-kurs-%C2%ABistoriya%C2%BB-mae-buti-pereosmislenij-u-zmisti-ta-u-sposobi-vikladannya>

⁶² Про затвердження типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти: Наказ міністерства освіти і науки України від 19.02.2021. № 235. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

⁶³ Потенційним авторам/укладачам модельних навчальних програм для базової середньої освіти: Лист міністерства освіти і науки України від 14.07.2021. № 4.5/2045-21. URL: <https://imzo.gov.ua/2021/07/16/lyst-mon-vid-14-07-2021-4-5-2045-21-potentsiynym-avtoram-ukladacham-model-nykh-navchal-nykh-prohram-dlia-bazovoi-seredn-oi-osvity/>

вивчатиметься у 10-11 кл. профільної школи в рамках базового курсу історії, що викладатиметься в усіх типах освітніх закладів⁶⁴.

Таке поєднання еволюційної (модернізація навчальних програм) і трансформаційної (запровадження курсу «Історія: Україна і світ») стратегій реалізації освітніх реформ, дозволило не лише апробувати нову навчальну концепцію, а й на її прикладі проілюструвати необхідність змін від інтенсивності/екстенсивності яких залежатиме якість шкільної історичної освіти у найближчому майбутньому. Головне у цьому процесі, щоб запропоновані реформи відбувались динамічно, адже враховуючи їх багатоаспектність і складність процесу впровадження, цілком вірогідно, що як і у попередні періоди формування державної освітньої політики, вони втратять свою актуальність ще на стадії концептуалізації.

Таким чином, аналіз розвитку шкільної історичної освіти, як складової державної політики України на зламі ХХ-ХХІ ст., дає підстави зробити висновок, що у визначений хронологічний період вона перебувала під впливом кон'юнктурних вимог легітимізації змісту, який вироблявся не тільки на науково-когнітивних передумовах, а й на політичних. У пошуках гармонії між одержавленням історичної освіти, характерним для СРСР і УРСР у 1930-1980-і рр., і державним протекціонізмом пострадянського періоду, історики повсякчас зіштовхувалися із проблемою взаємодії академічної та дидактичної історії. Імплементация наукового знання у навчальний формат ускладнювалася частим корегуванням освітньої парадигми й упередженим ставленням до висвітлення окремих історичних подій. Як наслідок, проблеми історичної освіти понадміру загострювалися та політизувалися.

Еволюціонуючи від знанієвої до компетентнісної парадигми розвитку, історична освіта кінця ХХ – початку ХХІ ст. повсякчас перебувала у перехідному стані від змістовної спрямованості до сутнісної. Віддаючи перевагу швидше шляхові наповнення усталеного змісту новим ідеологічним сенсом, ніж системній трансформації сфери забезпечення нової якості. Разом із тим, процес конструювання національного історичного нарративу та його закріплення у суспільній свідомості передбачав подолання обмежень, накладених на історичне знання спочатку радянською, а потім національною парадигмами. Тому з плином часу проблема формування адекватної державної політики у сфері історичної освіти набувала дедалі більшого значення.

В умовах подолання традиційно сформованого репродуктивного характеру національної освіти, модернізаційні зрушення у галузі історичної освіти виступали як нагальність часу. Усі вони знайшли відображення в освітньому законодавстві, нормативно-правових актах, навчальних програмах і підручниках й у такий спосіб окреслили основні контури сучасного історичного пізнання.

Разом із тим, практичні інтереси сучасної державної політики щодо консолідації українців як політичної нації, диктують потребу у новій якості історичної освіти та створення умов, за яких молоді українці зможуть не лише оволодіти історичним знанням, а й застосувати його у процесі особистісної самореалізації.

⁶⁴ Ibidem.

REFERENCES

- Bakhanov, K.O.** (2005). *Onovlennia zmistu suchasnoi shkilnoi istorichnoi osvity* [Updating the content of modern school historical education]. Donetsk: Yuho-Vostok [in Ukrainian].
- Chuprii, L.** (2011). Istorychna osvita v Ukraini yak skladova derzhavnoi polityky pamiaty [Historical education in Ukraine as a component of the state policy of memory]. *Politychnyi menedzhment*, 4, 18-26 [in Ukrainian].
- Dobroliubska, Yu.A.** (2014). Istorychna osvita ta syntetychni tendentsii filosofii istorii [Historical education and synthetic tendencies of philosophy of history]. *Perspektyvy*, 3, 33-38 [in Ukrainian].
- Gurevich, A.Ya.** (1991). O krizise sroemennoi istoricheskoi nauki [About the crisis of modern historical science]. *Voprosy istorii*, 2-3, 21-35 [in Russian].
- Hallaher, K.** (1998). *Vykladannia istorii v konteksti spryannia demokratychnym tsinnostiam i terpymosti* [Teaching history in the context of promoting democratic values and tolerance]. Kyiv: Pravo [in Ukrainian].
- Hanaba, S.** (2016). Aksiolohichni priorytety istorichnoi osvity [Axiological priorities of historical education]. *Problemy dydaktyky istorii*, 7, 19-27 [in Ukrainian].
- Horbachov, M.S.** (1988). *Perebudova i nove myslennia dlia nashoi krainy i dlia vsoho svitu* [Perestroika and new thinking for our country and for the whole world]. Kyiv: Polityvdav Ukrainy [in Ukrainian].
- Hrynevych, L.** (2017). Liliia Hrynevych: kurs «istorii» maie buty pereosmysleni u zmistu ta u sposobi vykladannia [Lilia Hrynevych: the course “history” should be rethought in the content and method of teaching]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy* [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (1998). *Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX st.* [Essay on the history of Ukraine. Formation of the modern Ukrainian nation of the XIX-XX centuries]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Hyrych, I.** (2009). Ukrainska istorichna osvita na pochatku XXI st.: vid obmezhen filosofii etnotsentryzmu do kontseptsii zasvoiennia «chuzhoho yak svoho» [Ukrainian historical education at the beginning of the XXI century: from the limitations of the philosophy of ethnocentrism to the concept of assimilation «foreign as one’s own»]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, 5, 3-7 [in Ukrainian].
- Ihnatenko, N. Moskaliuk, M. & Kostiuk, L.** (2022). Istoryko-retrospektyvnyi analiz derzhavnoi osvitnoi polityky v Ukraini (1991-2020 rr.). [Historical and retrospective analysis of the state educational policy in Ukraine (1991-2020)]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*, 2, 203-215. DOI: 10.15407/uhj2022.02.203 [in Ukrainian].
- Kasianov, H.V. & Tolochko, O.P.** (2012). Natsionalni istorii ta suchasna istoriografia: vyklyky i nebezpeky pry nypysanni novoi istorii Ukrainy [National histories and modern historiography: challenges and dangers in writing a new history of Ukraine]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*, 26, 4-12 [in Ukrainian].
- Korytnikova, N.V.** (2012). Shkolnoe istoricheskoe obrazovanie: missiya, kompetentsii, tolerantnost [School history education: mission, competencies, tolerance]. *Metodychnyi visnyk istorichnoho fakultetu KhNU imeni V.N. Karazina*, 10, 56-72 [in Ukrainian].
- Koval, M.V., Kulchytskyi, S.V. & Kurnosov, Yu.O.** (1992). *Istoriia Ukrainy. Materialy do pidruchnyka dlia 10-11 kl. serednikh shkil* [History of Ukraine. Materials for the textbook for 10-11 classes of secondary schools]. Kyiv: Raiduha [in Ukrainian].
- Kravchenko, P.** (2017). Identychnist ta natsionalna istorichna osvita [Identity and national historical education]. *Filosofski obrii*, 38, 30-40 [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S.V.** (1992). Istoriia i chas. Rozdumy istoryka [History and time. Reflections of the historian]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*, 4, 3-10 [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S.** (2000). Istorychni peredumovy pererostannia perebudovy v natsionalnu revoliutsiiu (1989-1991 rr.). [Historical preconditions for the transformation of perestroika into a national revolution (1989-1991)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 5, 131-132 [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S.** (2002). Vitchyzniana istoriia v shkolakh i vuzakh Ukrainy: ostannie desiatyrichchia [Domestic history in schools and universities of Ukraine: the last decade]. *Proceedings of the Conference*, 5-12 [in Ukrainian].
- Mahochii, P-R.** (2017). *Ukraina. Istoriia yii zemel ta narodiv* [Ukraine. History of its lands and peoples]. Uzhhorod [in Ukrainian].
- Mahochii, P.** (2013). Konstruiuvannia chy dekonstruktsiia: yak povynna vyhliadaty «maibutnia istoriia

- Ukrainy»? [Construction or deconstruction: what should the «future history of Ukraine» look like?]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 4-7 [in Ukrainian].
- Marchenko, O.V.** (2012). *Ukraina. Metodolohichni stratehii doslidzhennia osvithnoho prostoru* [Ukraine. Methodological strategies for the study of educational space]. Dnipropetrovsk: Innovatsiia [in Ukrainian].
- Plokhii, S.M.** (2013). Yakoi istorii potrebuie suchasna Ukraina? [What kind of history does modern Ukraine need?]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 4-12 [in Ukrainian].
- Polishchuk, Yu.** (2016). Sotsiokulturni transformatsii v suchasni Ukraini yak obiekt doslidzhennia vitchyznianskykh naukovtsiv [Socio-cultural transformations in modern Ukraine as an object of study of domestic scientists]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etno-natsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, 2, 4-26 [in Ukrainian].
- Pometun, O.** (2012). Derzhavnyi standart ta navchalna prohrama z istorii yak vidobrazhennia novitnykh tendentsii u rozvytku shkilnoi istorychnoi osvity [State standard and curriculum in history as a reflection of the latest trends in the development of school history education]. *Istoriia ta suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia*, 5-6, 3-15 [in Ukrainian].
- Potseliuko, A.O.** (2015). Osoblyvosti strukturuvannia obrazu Ukrainy v suspilno-politychnomu ta sotsiokulturnomu diskursi [Features of structuring the image of Ukraine in socio-political and socio-cultural discourse]. *Hrani sotsiologii*, 10, 125-130 [in Ukrainian].
- Sakhnovskiy, O.** (2014). Yevropeiskiy vymir istorychnoi osvity v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy [European dimension of Ukrainian's history education: challenges and perspectives]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Istoriia*, 2 (1), 247-251 [in Ukrainian].
- Selyshcheva, I.** (2016). Rol istorychnoi osvity u formuvanni natsionalnoi svidomosti. [The role of historical education in the formation of national consciousness]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika*, 2, 60-65 [in Ukrainian].
- Selyshcheva, I.** (2020). Sotsiokulturniy vplyv na rozvytok istorychnoi osvity v Ukraini. [Socio-cultural influence on the development of historical education in Ukraine]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 30 (4), 198-203. DOI: 10.24919/2308-4863.4/30.212580 [in Ukrainian].
- Smolii, V.A. (Ed.)**. (1996). *Istoriia Ukrainy: nove bachennia* [History of Ukraine: a new vision]. Kyiv: «Ukraina» [in Ukrainian].
- Tomachenko, O.V.** (2015). *Polityka Ukrainy u haluzi shkilnoi istorychnoi osvity (1991-2009 rr.)* [Policy of Ukraine in the field of school historical education (1991-2009)]. (Candidate's thesis). Lutsk [in Ukrainian].
- Udod, O.** (2016). *Ukrainska istorychna dydaktyka: akademichnyi diskurs (Do 80-richchia Instytutu istorii Ukrainy)* [Ukrainian historical didactics: academic discourse (To the 80th Anniversary of the Institute of History of Ukraine)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Udod, O.A.** (2019). Ukrainsko-polska komisiiia ekspertiv z pytan udoskonalennia zmistu shkilnykh pidruchnykiv z istorii ta heohrafii [Ukrainian-Polish Commission of Experts on Improving the Content of School Textbooks on History and Geography]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina-Ukrainci*. Kn. 2. Kyiv: «Naukova dumka» [in Ukrainian].
- Verbytska, P.** (2013). Zavdannia istorychnoi osvity u vymiri suchasnykh intehratsiinykh protsesiv [Tasks of historical education in the dimension of modern integration processes]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Derzhava ta armiiia*, 752, 194-199 [in Ukrainian].
- Veremiienko, T.** (2008). Sotsiokulturna dynamika v protsesi hlobalnykh transformatsii [Sociocultural dynamics in the process of global transformations]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, 1-2, 152-156 [in Ukrainian].
- Vermenych, Ya.V.** (2013). Lokalno-rehionalni rivni vitchyznianoho naratyvu [Local and regional levels of domestic narrative]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 4-23 [in Ukrainian].
- Yakovenko, N.** (2006). Narysy kryzovoi istoriohrafii [Essays on crisis historiography]. *Krytyka*, 1-2, 23-27 [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (2009). Zamitky pro suchasnu ukrainsku istoriohrafiiu [Notes on modern Ukrainian historiography]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 215, 13-29 [in Ukrainian].
- Ziakun, A.I.** (2005). Formuvannia natsionalnoi kontseptsii shkilnoi istorychnoi osvity v pershe desiatyllittia nezalezhnosti Ukrainy [Formation of the national concept of school historical education in the first decade of Ukraine's independence]. *Sumska starovyna*, 16-17, 133-144 [in Ukrainian].